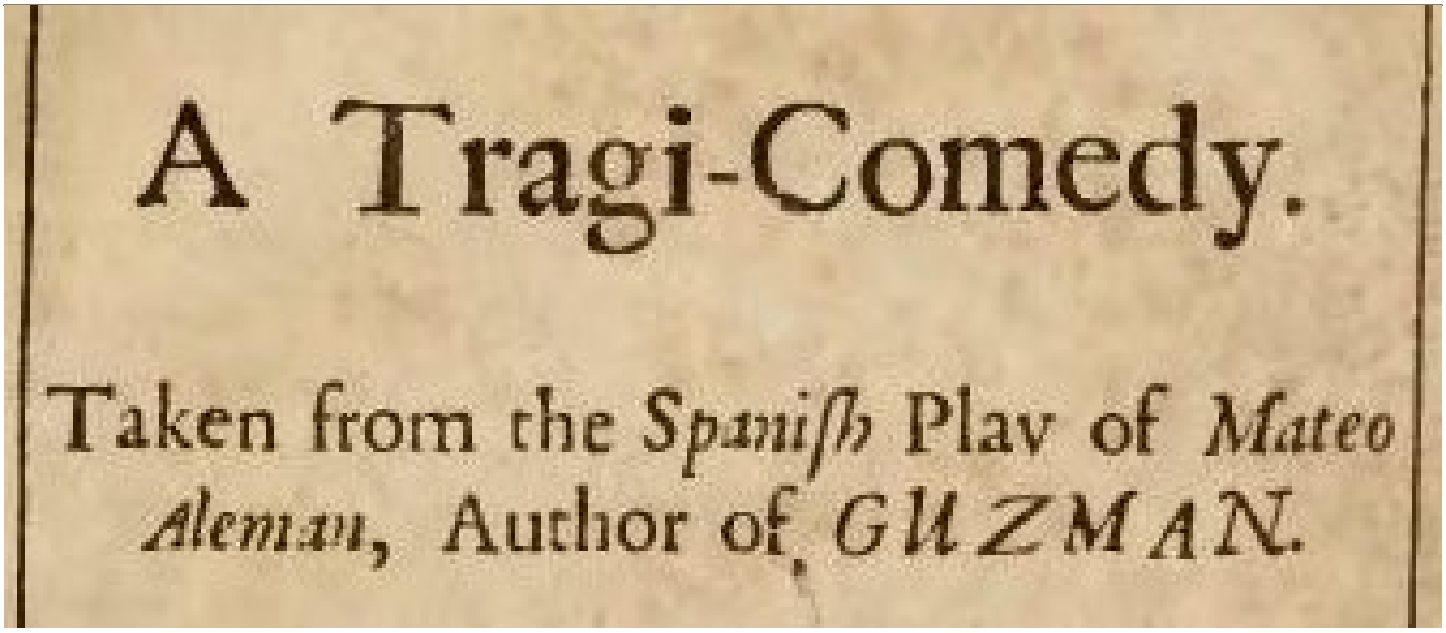

La traducció anglesa de La Celestina que passa a València

Autor: Lluís Batlle i Rossell
Data de publicació: 18-07-2014

Una Celestina suposadament escrita per En Mateo Aleman ens ha arribat només a través de la traducció anglesa i ens situa l'obra clarament a la ciutat de València, amb referents exclusivament catalans

Al final de la traducció anglesa de Londres del 1707, en dos volums de The Life of Guzmán d'Alfarache or The Spanish Rogue [La vida de Guzman d'Alfarache o el Murri Espanyol] d'En Mateo Alemán, ens hi trobem The Spanish Bawd, la tragicomèdia de La Celestina1. Ens diu la portada «taken from the Spanish Play of Mateo Aleman, Author of GUZMAN» [presa de la representació Espanyola de Mateo Aleman]. Va escriure En Mateo Aleman La Celestina, o potser alguna versió? No, que jo sàpiga. Tanmateix, la portada ens sembla assenyalar la tragicomèdia de vint-i-un actes que tots coneixem: «Reduc'd from 21, as it is in the Original, to 5 Acts; and adapted to the English Stage» [reduïda de 21, tal com és a l'Original, a 5 Actes, i adaptada als Escenaris Anglesos].

El pròleg ens pot resultar encara més confús, perquè ens cita aquesta Celestina com una obra cèlebre d'En Mateo Aleman: «Whoever will give themselves the Trouble to read over Mateo Aleman's Celebrated Dramatick Poem, call'd Celestina, or, the Spanish Bawd» [Qui mai es prengui la molèstia de llegir-se el cèlebre poema dramàtic de Mateo Aleman, anomenat Celestina, o l'Alcavota Espanyola].

El punt més interessant, però, el trobem just en una gran frase a l'inici de l'obra, després de llistar-nos els personatges: «Scene, The City of Valentia» [Escena, la Ciutat de València]. No val qualsevol ciutat, i cal indicar-la al lector. En Jordi Bilbeny ja va defensar la situació de l'obra a la capital valenciana2, mencionant haver sentit esment d'una Celestina anglesa del segle XVIII que passava a València, i es podria tractar d'aquesta. L'Àlex Sendra també va arribar a la mateixa conclusió a través de l'estudi dels eclipsis del segle XVI a la Península Ibèrica3 i les referències costeres del text4. La troballa d'aquest exemplar anglès confirma els resultats de les anteriors investigacions.

Els erudits que han estudiat La Celestina castellana la situen bé a Toledo, bé a Sevilla, tot i que el text no menciona enlloc quina és la ciutat on es du a terme l'acció. En canvi, en aquest text traduït de l'anglès, a part de dir-ho explícitament a la presentació, hi trobem moltes referències a València, així com hi notem vincles amb el Principat i ni un de sol amb territori castellà. Llisto a continuació totes les referències espaials que hi he sabut distingir:

1.- «Are there two more likely Lads in Valentia? Tall, Clean-limb'd, Strong, Nimble, Smooth-fac'd and Young, a Quality worth a thousand, and there wou'd not a Handsome Wench in Spain stand out against you» (pàg. 18) [Que potser n'hi ha dos més com vosaltres a València? Alts, ben proporcionats, forts, àgils, ben afaitats i joves, una qualitat que val per mil, de manera que no se us resistiria cap noia d'Espanya]. Ho diu la Celestina a en Parmeno, intentant-lo convèncer a participar en el pla, referint-se a ell i en Sempronio. Aquest paràgraf s'hauria de correspondre amb un del primer acte de La Celestina castellana, on no hi ha referències espaials: «Por deleyte, semejable es, como seays en edad dispuestos para todo linaje de plazer, en que más los moços que los viejos se juntan».

2.- «Oh Sir, are you here again! Score it up. Twice in one day. — Our Lady of Montferrat has not work'd a greater miracle this hundred years» (pàg. 24) [Oh senyor, ja torneu a ser aquí! Preneu-ne nota. Dos cops en un dia]. Ho diu l'Elícia, sorpresa que en Sempronio ha tornat dos cops el mateix dia. Ho trobem al tercer acte de La Celestina castellana: «Santiguarme quiero, Sempronio; quiero hazer una raya en el agua: ¿que novedad es esta, venir oy acá dos veces?». Em sembla clara menció a Nostra Senyora de Montserrat, on una essa llarga (Mont?errat) s'hauria confós amb una efa.

3.- «I'll go to San Jago, carry all my Vestals in Procession, and we'll offer up our Vows to the Patron of the City» (pàg. 29) [Aniré a San Jago, portaré totes les meves verges en processió, i oferirem els nostres vots al patró de la ciutat]. Ho diu la Celestina a l'Alisa, dient on anirà després de vendre fil, un lloc anomenat Sant Jago. Trobem un equivalent del text a La Celestina castellana al quart acte, per bé que el nom del lloc no hi és: «Yo te prometo, señora, en yendo de aquí me vaya por estos monesterios donde tengo frayles devotos míos, é les dé el mismo cargo que tú me das».

4.- «I wou'd have bought all the Thread in Valentia in half the time» (pàg. 36) [Ja hagués pogut comprar tot el fil de València en la meitat de temps]. Ho diu la Lucrècia a la Melibea, acabada de tornar, perquè la Melibea encara està parlant amb la Celestina, que li ven fil. En trobem l'equivalent a La Celestina castellana al quart acte, també en paraules de la Lucrècia: «Señora, que baste lo dicho que es tarde».

5.- «There's not a Soul in Valentia understands that Distemper better than I» (pàg. 45) [No hi ha cap ànima a València que entengui aquest desordre millor que jo]. Parla del mal que sent Areusa, «ha quatro horas que muero de la madre», al setè acte. Just la Celestina li respon: «Pues dame lugar, tentaré: que aun algo sé yo deste mal, por mi pecado, que cada una se tiene su madre, y çoçobras della».

6.- «Three white Loaves, a Dozen Bottles of good Monviedo» (pàg. 54) [Tres barres de pa blanc, una dotzena d'ampolles de bon Monviedo]. Sembla equivalent al passatge que trobem en castellà al setè acte: «Pan blanco, vino de Monviedro». Morvedre ens porta a Sagunt. La Celestina castellana, al novè acte, cita vins de diferents llocs, «de Monuiedro, de Luque, de Toro, de Madrigal, de Sant Martín, é de muchos otros lugares», que no trobem mencionats en aquesta traducció anglesa.

7.- «Give me a pretty plump Wench, like my little Lissy here, worth all the Partridges at Buen retiro» (pàg. 56) [Dona'm una noieta maca i refeta, com la meva petita Lisa aquí present, que val com totes les perdius de Buen retiro]. Ho diu en Sempronio elogiant la seva enamorada, en un llarg enraonament d'abans de sopar. Aquesta referència a les perdius de Buen retiro és referent a prostitutes, i pot ser de Bonrepòs. Sembla que no pot ser del Palau del Buen Retiro de Madrid, ja que aquest fou construït posterior a la mort d'En Mateo Aleman. Correspon a l'inci del novè acte de La Celestina castellana, però allà en Sempronio es limita a dir: «Calla mi señora mi vida, mis amores; que quien á otro sirve no es libre; assí que subjeción me relieva de culpa».

8.- «Then I have a Bottle of rare Barcelona» (pàg. 56) [I després em prendré una ampolla d'un excepcional Barcelona]. Ho diu la Celestina en un llarg elogi del vi. A La Celestina castellana, novè acte, parla molt del que beurà, però no diu ni que és vi.

9.- «You have your Fenouillette, your Ratafia, your Aqua Mirabilis, your Citron Water» (pàg. 62) [Tens el teu Fenolleda (digestiu de fonoll), la teva Ratafia, la teva Aqua Mirabilis, la teva llimonada]. Correspon a una burla que fa l'Elícia de la vida fina de la Lucrècia, com a dama de companyia. La Lucrècia acaba d'entrar a mig sopar, i trobem aquesta escena al final del novè acte de La Celestina castellana, però en aquest cas l'Elícia no hi intervé.

10.- «Heav'n's bless your Ladiship, and San Jago bestow a Miracle upon you» (pàg. 68) [Que el cel beneeixi vostra senyoria, i San Jago us concedeixi un miracle]. Ho diu la Celestina a la Melibea, mentre aquesta última declara el mal

que pateix pel seu amor per en Calisto. Val a dir que la catedral de València inclou una capella a Sant Jaume. El passatge equivaldria al desè acte de La Celestina castellana, però no hi trobo cap equivalent en particular.

11.- «If any of her Father's Men hear him, or the Alguazils shou'd meet with us here, we shall be taken and sent to the Galleys» (pàg. 75) [Si cap dels homes del seu pare el sent, o els algutzirs ens enganxessin aquí, ens prendrien i ens enviarien a galeres]. El paper de l'algutzir és típic de les terres catalanes. També el trobem a La Celestina castellana al final del dotzè acte, «Huye, huye, Parmeno, que carga mucha gente. Guarte, guarte, que viene el alguazil».1

12.- «Cou'd this Sword of mine tell the Deeds it has done; your St. Georges, your Don Bellianis's, your Almanzors» (pàg. 88) [Si aquesta meva espasa pogués explicar les gestes que ha fet; el teu Sant Jordi, el teu Don Bellianís, el teu Almanzors]. Ho diu en Centurió mentre explica que la seva espasa té un gran passat d'assassinats, mencionant l'espasa de Sant Jordi. Ho trobem molt més curt al divuitè acte de La Celestina castellana: «Si mi espada dixesse lo que haze, tiempo le faltaría para hablar».

13.- «What Blade of Bilboa, Buckler of Barcelona, Helmet of Colatagud, can stand out against it?» (pàg. 88) [Quina fulla de Bilbo, escut de Barcelona, casc de Calataiud, pot resistir-s'hi?]. Sembla anàleg al passatge de La Celestina castellana del divuitè acte: «¿quien destroça la malla muy fina? ¿quién haze rica de los broqueles de Barcelona? quién revana los capacetes de Calatayud sino ella?».

14.- «Bid, bid the Sun be still, and Tides their flowing cease; and Streams their Springs forsake» (pàg. 98) [Que s'aturi, que s'aturi el sol, i cessi el fluir de marees; i que els raigs d'aigua abandonin les deus]. Un dels versos que Calisto dedica a la Melibea, durant el llarg diàleg que tenen d'enamorats quan finalment estan junts. Una menció a la marea com aquesta és normal en una ciutat costera. Correspondria al dinovè acte de La Celestina castellana, però allà en prou feines s'intercanvien gaires paraules en Calisto i la Melibea i, per tant, no hi podem trobar corresponent.

Sense dubte, ens trobem amb l'acció a València i amb imaginari català. Si ara intentem aglutinar-ne les referències temporals, tal com l'autoria d'En Mateo Aleman (1547 – 1615?), podríem acotar quan aquesta va ser escrita:

«There's the Duke de Medina Cæli, the Duke de l'Infantado, the Duke and Dutchess of Popoli» (pàg. 11) [Hi ha el Duc de Medinaceli, el Duc de l'Infantat, el Duc i la Duquesa de Pòpoli]. Aquesta menció la fa la Celestina, mentre recorda a en Sempronio la quantitat d'èxits propis i de favors que li ha fet. El ducat de Pòpoli va ser creat el 1577, a Nàpols5. No trobem cap equivalent al text de La Celestina castellana, tot i que tocaria a finals del primer acte; la Celestina directament demana les raons de la visita a en Sempronio, sense recordar-li res de temps passats.

«I glory in Acquisitions of this kind, as much as Charles the Fifth in the Conquest of Barbary» (pàg. 24) [M'enorgulleixo d'adquisicions d'aquesta mena, tant com Carles Cinquè a la conquesta de Berberia]. Ho diu la Celestina a en Sempronio, assegurant-li que ella té molta experiència en aquests afers que tracten. La conquesta de Tunis la situem al 1535. Ho trobem al tercer acte de La Celestina castellana, ben resumit: «Aun si quissieses avisar á Celestina en su officio; pues quando tu nasciste ya comía yo pan con corteza».

«Yes, yes, we know, Mother, how to bring 'em to Life again, tho' they were as dead as Queen Joan?» (pàg. 55) [Sí, sí, ja ho sabem, mare, com tornar-les a la vida, ni que fossin tan mortes com la reina Joana]. Ho diu en Sempronio, just contestant la llarga benvinguda que els fa la Celestina. Aquest passatge encaixaria amb l'inici del novè acte de La Celestina castellana, però allà la Celestina només els saluda curta i efusivament. En Sempronio hi intervé rebutjant l'efusivitat, dient a en Parmeno: «Déxala, que desso bive; que no sé quien diablos le mostró tanta ruyndad».

Aquesta misteriosa Celestina d'En Mateo Aleman ens confirma, doncs, el lloc de l'acció de l'obra. Ens sembla molt inversemblant que aquest autor, d'origen suposadament Sevillà, traslladés explícitament l'acció a València, i encara menys ho faria el traductor anglès. Alhora, les referències temporals que trobem són contemporànies al període de vida d'En Mateo Aleman, fet que prenem com reafirmació de la seva intervenció en el text.

Fixem-nos ara que el pròleg defineix l'obra com «celebrated dramatick poem». Un poema? L'Àlex Sendra m'apunta que coneix una Celestina en vers d'En Juan Sedeño6, tot i que aquesta sembla feta a partir dels textos castellans que ens han arribat fins avui. En va trobar també una de curta En Marcelino Menéndez Pelayo, ja que ens diu que «en un rarísimo pliego suelto gótico que poseo, hay otro compendio en verso de La Celestina». Trobem una transcripció d'aquest text de només dues fulles del 1513 fet per En Carlos Mota, per als interessats7. A part d'aquestes, no n'hem pogut trobar cap altra.

Val la pena recordar una dada: La Celestina és la primera obra espanyola traduïda a l'anglès, segurament de vora 1530. En coneixem un exemplar parcial, perdut, del qual només se'n conserva un facsimil8. Un tret més la fa destacar

sobre totes les altres traduccions primerenques de La Celestina que coneixem: també és en vers. Hi ha hagut una Celestina original en vers, potser?

En Mateo Aleman té una vida curiosa, i la seva biografia inclou punts que ens fan pensar que era un home d'estat, d'autoritat. La vida de Guzmán d'Alfarache és ple de frases fetes catalanes mal traduïdes. Potser ens trobem davant d'un censor inquisitorial que potser s'atribuia obres, com talment alguns sospiten de Lope de Vega o Francisco de Quevedo? Podria ser que En Mateo Aleman hagués fet una nova traducció al castellà de La Celestina original catalana en vers, i per ordre posterior d'estat, aquesta hagués estat destruïda i esborrada com ha passat amb d'altres obres? Les referències directes a València i a imaginari català ho podien haver propiciat. La informació és tan minsa que costarà d'esclarir.

Per acabar, notem que el fet que aquesta Celestina anglesa del 1707 es trobés al llindar d'un gran canvi d'època al Regne de València, i que fos al final d'un segon tom d'una Vida de Guzmán d'Alfarache, podria haver fet que s'escapés de la Inquisició que, com sabem, gaudia de bon abast internacional. Per sort, les noves tecnologies i la digitalització pública d'obres antigues ens han permès trobar aquest exemplar tan rar i important, i ens han donat aquesta valuosa confirmació de l'escenari de La Celestina que ja sospitàvem: la ciutat de València.

Lluís Batlle

18 de juliol de 2014

Notes

1 MATEO ALEMÁN, The Life of Guzman d'Alfarache, or The Spanish Rogue; Londres, 1707. Volum 2. https://archive.org/details/lifeofguzmandalf02alem.

2 MANEL CAPDEVILA, L'original català perdut de La Celestina. Resum de la conferència d'En Jordi Bilbeny del 29 de novembre del 2008. http://www.inh.cat/articles/L%27original-catala-perdut-de-la-Celestina.

3 ÀLEX SENDRA, “L'eclipsi de sol de La Celestina”; INH, 2014. http://www.inh.cat/articles/L%27eclipsi-de-sol-de-La-Celestina.

4 ÀLEX SENDRA, “La ciutat on es desenvolupa l'acció de La Celestina”; INH, http://www.inh.cat/articles/La-ciutat-on-es-desenvolupa-l'accio-de-La-Celestina.

5 “Ducat de Popoli”; Gran Enciclopèdia Catalana, http://www.enciclopedia.cat/enciclop%C3%A8dies/gran-enciclop%C3%A8dia-catalana/EC-GEC-0052116.xml?s.q=popoli#.U8mP62db-00.

6 JUAN SEDEÑO, Siguese la tragicomedia de Calisto y Melibea nueuamente trobada y sacada de prosa en metro castellano; Salamanca, Pedro de Castro, 1540. http://bib.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=13544.

7 CARLOS MOTA, La Celestina, de la comedia humanística al pliego suelto. Sobre el Romance de Calisto y Melibea; Criticón, 2003, pp. 519-535. http://cvc.cervantes.es/literatura/criticon/PDF/087-088-089/087-088-089_525.pdf.

8 ANÒNIM, The beauty and good properties of women, otherwise Calisto and Melibœa c, 1530, Facsimil; London, 1909. https://archive.org/details/cu31924013324144.